

Esteettömyys: käyttäjän tiedosta tutkimukseen ja lainsäädäntöön

Erkki Kempainen

Digitaalisen maailman kehitys on luonut uusia mahdollisuuksia. Se on avannut monia uusia kommunikaation muotoja, mutta mahdollisuudet eivät ole avautuneet kaikille. On syntynyt esteitä. Uhkia voi olla myös tietosuojassa, tietojen käyttöön liittyvässä vallassa ja teknologian toimintavarmuudessa.

Käyttäjän suhde teknologiaan on käyttöliittymä. Teknologian takana on jokin palvelu tai yhteiskunnallinen systeemi. Jotta jonkin asian voisi hoitaa, on oltava pääsy jonkin käyttöliittymän kautta yhteiskuntaan, siis esteetön pääsy yhteiskuntaan. Tiedon, palvelun tai paikan pitää olla saavutettava eikä matkalla saa olla esteitä. Tämä on esteettömyyttä ja saavutettavuutta koskevan keskustelun ajatuksellinen ydin.

Esteettömyyden tavoittelemiselle on useita perusteita. Ensinnäkin se voi olla lainsäädännön tai muiden normien asettama velvollisuus. Esteettömyys on tasa-arvon ja syrjinnän kiellon seuraamus. Toiseksi, esteettömyys voi olla myös hyödyllistä monella tavalla. Esteettömät ja käytettävät tuotteet synnyttävät kysyntää ja markkinoita. Esteetön ympäristö mahdollistaa erilaisia toimintavajavuuksia omaavien henkilöiden osallistumisen esimerkiksi työelämään tai muihin yhteiskunnan toimintoihin ja se parantaa siten yhteiskunnan toimivuutta ja inhimillisten resurssien aktiivista käyttöä. Kolmas näkökulma on eettinen. Syvin eettinen perustelu esteettömyysvaatimukselle ja sen mahdollistamalle osallisuudelle yhteiskunnassa on ihmisarvo ja tasa-arvo, jotka koskevat kaikkia ihmisiä. (Kempainen 2008.)

Englanninkielisessä keskustelussa käytetään sanaa ”accessibility”, ruotsinkielisessä sanaa ”tillgänglighet”. Suomeksi ei tahdo löytyä yhtä kaikkialle sopivaa sanaa. Asiayhteyden mukaan esteettömyys ja saavutettavuus ovat kelpo ilmauksia. Myös käytettävyyden, ”design for all” ja ”universal design” ovat merkitykseltään lähellä. Esteetön pääsy on mielestäni suomen kielessä

osuvoin ilmaisu, mutta sitä voi olla hankala käyttää. Kielikorvaa tarvitaan, mutta itse asia on tärkeämpi kuin siitä käytetty sana. Johonkin asia-yhteyteen voidaan myös sopia tietty sana.

Teknologia on ihmisiä varten ja siten esteettömyyden, saavutettavuuden ja käytettävyyden tulisi olla teknologian rakenteellinen ominaisuus eikä siihen erikseen lisätty. Teknologian käytön tulisi olla välittömästi tuttua eikä opeteltavaa.

Teknologian ja esteettömyyden tutkimuksella on monta juurta. Suomessa yksi juuri muodostuu tutkimus- ja kehittämishankkeista erityisesti Stakesin (1992–2008) aikana. Esteettömyyskysymysten ratkomisen alkoi aiemmin sosiaalihuoltolain ratkaisussa rakennetusta ympäristöstä, kuten vanhusten ja vammaisten henkilöiden asumisesta ja vanhainkotien suunnittelusta, ja tärkeä toimija ja linjanvetäjä oli Ritva Routio. Toiminta jatkui sosiaali- ja terveyshallituksessa sekä sitten Stakesissa, sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskuksesta. Esteettömyysajattelu laajeni uuden teknologian hyödyntämiseen eri hankkeissa, joista ensimmäinen oli teletekniikkaprojekti vanhusten kotipalveluissa. Sen polkaisivat liikkeelle pääjohtajat Pekka Tarjanne ja Vappu Taipale. Se oli vielä kotimainen, samoin kuin sosiaalitekniikan tutkimusohjelma, jossa olivat mukana TKK, VTT ja sosiaali- ja terveyshallitus. Ohjelmasta poimittiin älykäs, muuntuva koti, jonka idea tuli osaksi eurooppalaista TIDE-aloitetta Jan Ekbergin avulla ja sitä seurasi runsaasti muita EU-tutkimushankkeita. Jan Ekberg oli COST 219 Actionin puheenjohtaja pitkään. Samanaikaisesti pohjoismaainen vammaiskysymysten yhteistyö esim. NFFTH:ssa (Nordisk Forum för Telematik och Handikapp) laajeni tietoyhteiskunnan esteettömyydeksi. Stakesissa Anja Leppo käynnisti Itsenäisen suoriutumisen edistäminen -yksikön, joka toteutti näitä hankkeita.

Televiestinnän ja vammaisuuden tutkimuksessa huomattiin COST-tutkimushankkeissa (European Cooperation in the Field of Scientific

and Technical Research), että aiemmin telemonopoliin aikaan vireä tutkimus joutui kilpailujen markkinoiden syntyessä vaikeampaan tilanteeseen. Isot teleyritykset Euroopassa halusivat menestyä kilpailussa ja vähentää tutkimusmenoja eikä markkinoille haluttu mitään lisäkustannuksia tuovia ratkaisuja. Tutkimuspiireissä ja käyttäjyhteisöissä alettiin ajatella, että vain kaikkia teleoperaattoreita koskeva lainsäädäntö takaisi kilpailuneutraalisti esteettömän teknologian ja palvelut.

Omassa työssäni yritin tunnistaa lainsäädännön eri sektoreilla niitä kohtia, joilla jo oli merkitystä esteettömyydelle tai joita voitiin sellaiseksi kehittää. Syrjinnän kiellolla on paikkansa oikeusjärjestelmässä. Syrjinnän kieltoa korostavan valtavirran sijaan korostin kuitenkin eri yhteyksissä, että sen lisäksi tarvitaan spesifiä erityislainsäädäntöä ja standardointia, joilla keinoilla esteettömyyttä voidaan helpoiten toteuttaa. Lainsäädäntöä voidaan parhaiten kehittää sektorin oman lainsäädäntöperinteen mukaisesti. Tällöinkin tarvitaan yleistä käsitteellistä ja yhteiskunnallista ymmärrystä sääntelyn merkityksen ymmärtämiseksi. On myös parempi ja halvempaa, että laite tai palvelu muotoillaan alun perin esteettömäksi. Kaikilla ei myöskään ole resursseja oikeudellisiin prosesseihin.

Suomesta oli mukana monia henkilöitä ja organisaatioita. Euroopassa ja maailmalla oli ja on monia aktiivisia yliopistoja, tutkimuslaitoksia, julkisia ja yksityisiä organisaatioita ja järjestöjä. Kehitystä voidaan luonnehtia globaaliksi verkostomaiseksi sosiaalisesti liikkeeksi.

Yhdysvalloissa merkkipaaluna oli Americans with Disabilities Act ja Telecommunications Act 1996. Standardointi on ollut keskeinen jatkuvasti kehittyvä keino esteettömyyden edistämässä Yhdysvalloissa, Euroopassa ja globaalisti. Euroopassa tutkimusohjelmat ja erilaiset normatiiviset keinot eri osapuolten yhteistyöstä standardeihin, suosituksiin ja vähitellen lainsäädäntöön ovat luoneet esteettömyyden ja saavutettavuuden normatiivisen kehikon. Yhdistyneiden Kansakuntien yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista on omaksunut esteettömyyden ja saavutettavuuden yhdenvertaisuuden osaksi. (Kempainen ym. 2009.)

Esteettömyydestä ja saavutettavuudesta on tullut arkipäivää, mutta ei sillä tavalla, että se olisi itsestään selvää. Näyttää olevan myös niin,

että joissakin asioissa kehitys tapahtuu useiden vuosikymmenien sykleissä.

Lainsäädäntöön perustuvia velvollisuuksia esteettömyyteen ja saavutettavuuteen on tullut lisää, mutta hyvin hitaasti eri juurista. Seuraavassa mainitaan muutamia uudempia merkkipaaluja kansainvälisessä ja Suomen lainsäädännössä. Tarkastelu keskittyy niihin keinoihin, joilla esteettömyysvaatimuksista on tehty jonkin asteisesti velvoittavia, eikä niinkään niiden sisältöön.

SÄÄNTELYN KANSAINVÄLISET PUITTEET

Yhdistyneissä kansakunnissa New Yorkissa tehty yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista muodostaa nykyllä lainsäädännössä esteettömyyden ja saavutettavuuden sääntelyn käsitteelliset ja oikeudelliset puitteet (United Nations 2020; VANE 2020; Kempainen 2011a).

Syrjinnän kieltö on keskeinen periaate monissa kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa. Tasa-arvon lähtökohta on myös Suomen perustuslaissa. Vuoden 2000 maaliskuun alussa voimaan tulleen Suomen perustuslain (11.6.1999/731) 6 §:n mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Ketään ei sen mukaan saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista ja sen valinnainen pöytäkirja avattiin allekirjoitettavaksi New Yorkissa 30.3.2007, jolloin useat maat, mukaan lukien Suomi, allekirjoittivat sen. Kansainvälisesti sopimus tuli voimaan 3.5.2008, kuukausi sen jälkeen, kun 20 YK:n jäsenmaata oli ratifioinut sen.

Yleissopimus ja sen valinnainen pöytäkirja tulivat voimaan Suomessa 10.6.2016. Ratifioimiskirja on tallennettu Yhdistyneiden kansakuntien pääsihterin huostaan. Aikaa kului, koska kansallinen lainsäädäntö haluttiin saada yleissopimuksen mukaiseksi ennen sen voimaantuloa.

Yleissopimuksen täytäntöönpanoa varten kansallisina yhteystahoina toimivat ulkoasiainministeriö ja sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaali- ja terveysministeriön yhteyteen on perustettu kansallinen koordinaatiojärjestelmä, vammaisten henkilöiden oikeuksien neuvottelukunta. Neuvottelukunnan tehtävänä on helpottaa

sopimuksen kansallista täytäntöönpanoa valtionhallinnossa. Yleissopimuksen tarkoittaman itsenäisen ja riippumattoman rakenteen tehtävistä huolehtivat eduskunnan oikeusasiamies, ihmisoikeuskeskus ja sen ihmisoikeusvaltuuskunta, jotka muodostavat kansallisen ihmisoikeusinstituution. Rakenteen tehtävä on edistää, suojella ja seurata yleissopimuksen täytäntöönpanoa.

Esteettömyys tai kaikille sopiva suunnittelu mainitaan yleissopimuksessa johdannossa, yleisenä periaatteena, määritelmässä ja yleisenä velvollisuutena. Esteettömyyttä ja saavutettavuutta koskee nimenomaisesti 9 artikla. Siitä käy ilmi esteettömyyden ja saavutettavuuden laaja ja moniulotteinen sisältö.

Suomessa on 18.3.2018 julkaistu YK:n vammaissopimuksen kansallinen toimintaohjelma. YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimuksen kansallisessa toimintaohjelmassa on määritelty ne toimenpiteet, joilla vammaissopimuksen täytäntöönpanoa edistetään eri hallinnonaloilla ensimmäisellä toimintaohjelmakaudella 2018–2019. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2018.)

Kansainväliset sopimukset, Euroopan unionin lainsäädäntö ja kansallinen lainsäädäntö lomittuvat monin tavoin. Direktiivejä toimeenpannaan kansallisella sääntelyllä. Velvoittavien normien lisäksi ”soft law”, tiedonannot, aloitteet, suositukset ja standardit ovat olleet merkityksellisiä esteettömän ympäristön toteuttamisessa. (Kemppainen 2011b.)

TYÖELÄMÄ

Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus koskevat keskeisesti myös työelämää. Työelämää voidaan tarkastella myös työympäristön ja työturvallisuuden näkökulmasta.

Suomen yhdenvertaisuuslainsäädäntö uudistui vuonna 2014. Yhdenvertaisuuslain (30.12.2014/1325) 1 §:n mukaan lain tarkoituksena on edistää yhdenvertaisuutta ja ehkäistä syrjintää sekä tehostaa syrjinnän kohteeksi joutuneen oikeusturvaa. Lain 5 §:ssä on säädetty viranomaisen velvollisuudesta edistää yhdenmukaisuutta ja lain 7 §:ssä on säädetty työnantajan velvollisuudesta edistää yhdenvertaisuutta.

Yhdenvertaisuuslain 8 §:ssä on säädetty syrjintäkielto. Sen mukaan ketään ei saa syrjiä iän, al-

kuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Syrjintä on kielletty riippumatta siitä, perustuuko se henkilöä itseään vai jotakuta toista koskevaan tosiseikkaan tai oletukseen.

Esteettömyyden kannalta on olennaista, että säännöksen mukaan välittömän ja välillisen syrjinnän lisäksi tässä laissa tarkoitettua syrjintää on häirintä, kohtuullisten mukautusten epääminen sekä ohje tai käsky syrjiä.

Työympäristön kannalta työturvallisuuslaki (23.8.2002/738) on keskeinen. Esteettömyyden huomioon ottamisen keskeisen viitekehyksen muodostaa työnantajan yleinen huolehtimisvelvollisuus, työympäristön suunnittelu ja työn suunnittelu. Työpisteen ergonomiasta on säädetty 24 §:ssä.

Euroopan työterveys- ja työturvallisuusvirasto on myös kiinnittänyt huomiota työturvallisuuslainsäädännön mahdollisuuksiin esteettömyyden tukena ja julkaissut esimerkkejä työympäristön esteettömyyden parantimista (Euroopan työturvallisuus- ja työterveysvirasto 2004).

Myös se asiantuntemus, jota voi saada työterveyshuollosta, järjestöistä ja eri asiantuntijaorganisaatioista, luo mahdollisuuksia työympäristön esteettömyyden parantamiseen.

RAKENNETTU YMPÄRISTÖ

Rakennetun ympäristön esteettömyys oli tärkeä uusi elementti kansainvälisessä vammaisuutta koskevassa keskustelussa ja tutkimuksessa 1960- ja 1970-luvuilla. Arkkitehtien ja suunnittelijoiden, säätöiden ja hallitusten kiinnostus esteettömyyteen lisääntyi.

Esteettömyysliike johti esteettömyyssymboliin, joka syntyi RI:n (Rehabilitation International) piirissä. Pelkistetystä pyörätuolin ja sen käyttäjän hahmosta tuli kansainvälinen symboli. (Rehabilitation International 2020.)

Rakennuslainsäädännössä on ollut jo pitkään rakentamisen esteettömyyttä edellyttäviä säännöksiä. Säännösten kansainväliset puitteet ovat uudistuneet YK:n vammaisyleissopimuksen voimaantulon myötä.

Ympäristöministeriön ohjeessa esteettömyydestä (2018) Niina Kilpelä kirjoittaa, että maan-

käyttö- ja rakennuslaissa (132/1999, jäljempänä MRL) säädetään rakennusten olennaisista teknisistä vaatimuksista. MRL:ssä säädettyä esteettömyyttä koskevaa olennaista teknistä vaatimusta on tarkennettu valtioneuvoston asetuksella asetuksen rakennuksen esteettömyydestä (241/2017). Esteettömyyden olennainen tekninen vaatimus koskee kaikkia rakennuksia ja niiden piha- ja oleskelualueita käyttötarkoituksen, käyttäjämäärän ja kerrosluvun edellyttämällä tavalla. Esteettömyysasetus sisältää rakennuksen esteettömyyttä koskevat vähimmäisvaatimukset, joiden mukaan suunniteltu ja rakennettu rakennus toteuttaa MRL:n esteettömyyden olennaisen teknisen vaatimuksen. (Ympäristöministeriö 2020.)

Asetuksen laajassa perustelumuihistiossa on kuvattu säännösten tarkoitusta ja erilaisia soveltamistilanteita ja joka siten tukee asetuksen soveltamista.

Esteettömyyssohjeeseen on koottu esteettömyysasetuksen säännökset ja niiden soveltamiseen liittyvät suositukset. Ohjeen tarkoitus on selvittää asetuksen sisältöä, tarjota esimerkkejä asetuksen mukaisista ratkaisuista ja kannustaa esteettömiin ratkaisuihin. Ohjeen lopussa on liitteenä taulukko esteettömyysasetuksen säännösten pääkohdista rakennuksen käyttötarkoituksen mukaan jaoteltuna.

Esteettömyysasetus perustelumuihistioineen ja esteettömyyssohje ovat osa vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn YK:n yleissopimuksen kansallista toteutusta. Sopimus korostaa kaikille sopivaa suunnittelua (design for all tai universal design), mikä tarkoittaa tilojen ja ympäristöjen suunnitteluvaiheessa tapahtuvaa esteettömyyden huomioonottamista, jotta kaikki ihmiset voivat käyttää niitä mahdollisimman laajasti ilman mukautuksia tai erikoissuunnittelua.

Niina Kilpelä toteaa, että esteettömyydessä rakennuksessa otetaan huomioon liikkumisen esteettömyyden lisäksi laaja-alaisesti toimimisesteisten käyttäjien tarpeet ja rakennetun ympäristön esteettömyyden muut osa-alueet. Tällöin rakennuksessa on mm. hyvä akustiikka, tarvittavat äänentoisto- ja äänensiirtojärjestelmät, puhdas sisäilma, hyvä ja häikäisemätön valaistus, selkeät materiaali- ja tummuuskontrastit sekä katkeamaton opastus.

Samaan kokonaisuuteen liittyy myös Niina Kilpelän toimittama opas ”Esteetön rakennus

ja ympäristö”, jonka 3. uudistettu painos on julkaistu vuonna 2019.

Keskeinen keino, millä esteettömyysvaatimukset toteutetaan, eli niiden velvoittavuus toteutetaan, on rakennusvalvonta ja erityisesti rakennuslupa. Rakennuslupaa ei myönnetä, mikäli suunnitelma on velvoittavien normien vastainen. Rakentamisen esteettömyyttä voidaan edistää myös muilla kuin rakentamisen sektorin keinoilla. Julkiset hankinnat muodostavat työkalun, jota voidaan käyttää aktiivisesti myös esteettömyyden edistämiseen.

LIIKENNE

Liikenne- ja viestintäministeriö pyrkii kehittämään liikenteestä ja viestinnästä kokonaisvaltaisen palvelun. Tavoitteena on, että tulevaisuudessa erilaiset liikenne- ja kuljetuspalvelut toimivat saumattomasti yhteen. Julkinen sektori toimii mahdollistajana ja toimintaedellytysten rakentajana. Vastuu innovaatioista ja palvelukehityksestä on yksityisellä sektorilla. (Liikenne- ja viestintäministeriö 2020.)

Liikenne on osa rakennettua ympäristöä. Liikennevälineet, liikenneväylät, asemat ja pysäkit ovat suunniteltuja ja rakennettuja. Liikenne on prosessi, joka koostuu matkustamisen eri vaiheista. Oma liikenneväline voi olla myös apuväline tai siihen voidaan tehdä muutostöitä, joka tekee sen käytettäväksi. Matalalattibussit ovat näkyvä ja monia hyödyttävä esimerkki liikenteen esteettömyydestä.

Esteettömän liikkumisen kannalta tärkeä on Euroopan unionin matkustajien oikeuksia koskeva lainsäädäntö. Matkustajien oikeuksia koskevissa EU-asetuksissa on kiinnitetty erityistä huomiota vammaisten ja liikuntarajoitteisten matkustajien oikeuteen matkustaa ja heidän oikeuteensa saada avustusta. Lento-, rautatie-, meri- ja sisävesi- sekä linja-autoliikennettä koskevat EU-asetukset vahvistavat liikkumis- ja toimimisesteisille henkilöille syrjimättömyyden ja yhdenvertaisen oikeuden matkustamiseen.

VIESTINTÄ JA TIETOYHTEISKUNTA

Sähköisessä viestinnässä palveluja tarjotaan markkinaehtoisesti. Kohtuuhintaisten ja laadukkaiden viestintäpalveluiden saatavuus on varmistettu lainsäädäntöön kirjatulla yleispalvelu-

periaatteilla. Viestinnän peruspalveluita ovat puhelin-, laajakaista- ja postipalvelut sekä Yleisradio Oy:n televisio- ja radiotoiminta. (Liikenne- ja viestintäministeriö 2020.)

Liikenne- ja viestintäministeriön tehtävänä on huolehtia siitä, että peruspalvelut ovat kaikkien saatavilla laadukkaina ja kohtuuhintaisina. Peruspalvelujen taso varmistetaan lainsäädännöllä. Tarvittaessa perustason säilymisestä huolehditaan julkisella rahoituksella.

Liikenne- ja viestintäministeriö julkaisemas- sa liikenteen ja viestinnän digitaalisten palvelujen esteettömyyden toimenpideohjelman vuosille 2017–2021 esitellään tärkeimpiä konkreettisia toimia digitaalisten palvelujen yhdenvertaisuuden lisäämiseksi. Toimenpideohjelma on suunnattu pääasiassa liikenne- ja viestintäministeriön hallinnonalalle, mutta se toimii ohjenuorana ja mallina myös muille tahoille. Ohjelman avulla voidaan lisätä liikenteen ja viestinnän palvelujen käytettävyyttä ja parantaa tietoisuutta esteettömyyden merkityksestä. (Liikenne- ja viestintäministeriö 2017.)

Toimenpideohjelman tavoitteena on kaikille suunnittelun periaatteen, design for all -periaatteen ja valtavirtaistamisen toteutuminen liikenteen ja viestinnän hallinnonalalla, syrjäytymisen ehkäiseminen liikenteen ja viestinnän palveluissa ja palvelujen monikanavaisuuden ja teknologianeutraalisuuden edistäminen.

Myös tietoyhteiskuntaa voidaan tarkastella yhdenvertaisuuden ja syrjinnän kiellon näkökulmasta. Se tarkoittaa, että kaikilla tulisi olla oikeus osallistua tietoyhteiskuntaan, esimerkiksi viestiä toisen henkilön kanssa tai saada informaatiota eri palveluista. Esteettömän viestinnän näkökulmasta on keskeistä, että on käytettävissä erilaisia tapoja välittää tietty viestin sisältö, esimerkiksi näön, kuulon tai kosketuksen kautta. Modernin teknologian kehitykselle on ominaista konvergenssi, eri teknologioiden lähentyminen. Tietoteknologian ja viestintäteknologian yhdistyminen luon uusia mahdollisuuksia viestinnän tasa-arvoon. Toisaalta uusi teknologia voi tuoda mukanaan myös ongelmia.

Tietoyhteiskuntaelämän yksi edellytys on verkkosivujen käytettävyys ja esteettömyys eli saavutettavuus. Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi (2016/2102) julkisen sektorin elinten verkkosivustojen ja mobiilisovellusten saavutettavuudesta tuli voimaan 22.12.2016.

Saavutettavuusdirektiivissä säädetään julkisen hallinnon verkkopalveluiden saavutettavuuden minimitasosta sekä keinoista, joilla saavutettavuuden toteutumista valvotaan.

Saavutettavuusdirektiivi ja sitä seuraava kansallinen lainsäädäntö vaativat viranomaisia tekemään digitaaliset palvelut saavutettaviksi. Laki digitaalisten palvelujen tarjoamisesta (15.3.2019/306) edistää digitaalisten palvelujen saatavuutta, laatua, tietoturvallisuutta sekä sisällön saavutettavuutta ja siten parantaa jokaisen mahdollisuuksia käyttää digitaalisia palveluja. Lailla pannaan täytäntöön edellä mainittu saavutettavuusdirektiivi. Samalla on muutettu lakia sähköisestä asiointista viranomaistoiminnassa (24.1.2003/13). Muutetun 5 §:n mukaan sähköisten asiointipalvelujen ja saatavuuden turvaamisesta säädetään edellä mainitussa digitaalisten palvelujen tarjoamisesta annetussa laissa.

Valvontaviranomaisen on pidettävä jokaisen saatavilla verkkosivustollaan osoitteessa www.saavutettavuusvaatimukset.fi yhdenmukaistettujen standardien tai niiden osien sekä niissä viitattujen ohjeiden suomen- ja ruotsinkieliset viralliset käännökset. Neuvonnasta ja valvonnasta huolehtii Etelä-Suomen aluehallintovirasto. (Aluehallintovirasto 2020.)

Myös Yleisradio Oy:n palvelut ovat viestinnän peruspalveluita. Yleisradio Oy:llä on laissa säädettyjä julkisen palvelun tehtäviä. Yle tekee ohjelmia ja tuottaa palveluja suomeksi ja ruotsiksi sekä mm. saameksi, romaniksi ja viittomakielellä. Ylen ohjelmatarjonnan televisiossa, radiossa ja verkossa on oltava kaikkien suomalaisten saatavilla varallisuudesta ja asuinpaikasta riippumatta. (Liikenne- ja viestintäministeriö 2020.)

Esteettömyyden kannalta televisio-ohjelmien tekstitys on tärkeää. Myös selostus (äänitulkkaus) ja viittomakielen tulkkaus parantavat esteetöntä pääsyä ohjelmasisältöihin.

Myös tekijänoikeus liittyy viestintään. Tekijänoikeuteen on jo aiemmin säädetty rajoituksia, jotta teos voidaan saattaa saavutettavissa olevaan muotoon. Sääntelyä on uudistettu eurooppalaisen ja kansainvälisen sääntelyn mukaisesti. Kysymys on esimerkiksi tiettyjen laitosten oikeudesta valmistaa teoksesta viittomakielellä kappaleita kuuroille ja kuulovammaisille.

Vastaava poikkeus on voimassa näkövammaisten hyväksi. Tekijänoikeuslain 17 a §:n

(9.11.2018/849) mukaan näkövammaisen tai henkilö, jolla on muu lukemisesta, jonka vuoksi hän ei voi lukea tai käyttää kirjallista teosta, painettua kirjaa, nuottilehteä tai tällaiseen teokseen sisältyvää kuvaa olennaisilta osin samassa määrin kuin henkilö, jolla tällaista rajoitetta ei ole (*lukemisesteinen*), saa Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin (EU) 2017/1564 (*lukemisestedirektiivi*) mukaisesti ilman teoksen tai suojatun aineiston oikeudenhaltijan lupaa valmistaa julkaistusta teoksesta kappaleen saavutettavassa muodossa yksinomaiseen käyttöönsä, jos teos on laillisesti hänen saatavillaan.

Sekä tieto- että viestintäteknologian esteettömyyden kehittämisessä standardit ovat avainasemassa. Standardit edistävät myös kansainvälistä yhteistyötä ja yhteisymmärrystä. (Haglund Networks Oy 2009.)

SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLTO

Ihmiset ovat erilaisia ja esteetön pääsy johonkin voidaan toteuttaa jollekin yhdellä tavalla, toisella tavalla. Esteettömyydessä on kysymys toimintakyvyn vaihtelun huomioon ottamisesta ympäristössä ja palveluissa. Yleisen ratkaisujen ensisijaisuus erityisratkaisuihin nähden ilmenee vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista annetun laista (3.4.1987/380), jonka 7 §:n mukaan kunnan on huolehdittava siitä, että kunnan yleiset palvelut soveltuvat myös vammaiselle henkilölle.

Esteettömyyttä tukevia erityisratkaisuja ovat apuvälineet ja asunnon muutostyöt. Apuvälineitä annetaan terveydenhuollossa ja myös sosiaalihuollossa. Asunnon muutostyöt kuuluvat sosiaalihuoltoon.

Terveyskeskukset ja sairaalat järjestävät lääkinällistä kuntoutusta osana sairaanhoitoa. Apuvälinepalvelut kuuluvat kuntoutukseen. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2020.)

Terveydenhoitolain (30.12.2010/1326) 29 §:n mukaan kunnan on järjestettävä lääkinällinen kuntoutus, johon kuuluvat mm. apuvälinepalvelut. Sosiaali- ja terveysministeriön asetuksella on annettu tarkempia säännöksiä apuvälineiden käyttöön luovutuksen perusteista (1363/2011).

Vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista annetun lain 9 §:ssä (19.12.2008/981) on säädetty päivittäisissä toi-

minnoissa tarvittavista apuvälineistä sekä vaikeavammaiselle henkilölle korvattavista asunnon muutostöistä.

Sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännön lisäksi apuvälineistä on säädetty kansaneläkelaitosta, koulutointa, työhallintoa ja eräitä vakuutuksia koskevassa lainsäädännössä.

Kansaneläkelaitoksen kuntoutusetuuksista ja kuntoutusrahaetuksista annetun lain (15.7.2005/566) 8 §:n mukaan Kansaneläkelaitoksen on järjestettävä ja korvattava ammatillisena kuntoutuksena työkyvyn ja ansiomahdollisuuksien parantamiseksi ja säilyttämiseksi tarpeelliset kalliit ja vaativat apuvälineet vakuutetulle, joka sairauden, vian tai vamman aiheuttaman haitan vuoksi ei suoriudu opiskelusta tai työstä ilman niitä taikka jonka suoriutuminen ilman niitä olisi kohtuuttoman vaikeaa tai rasittavaa.

Apuvälinepalveluista ja apuvälineistä on koottu tietoa www.terveyskyla.fi -sivuilla.

JULKISET HANKINNAT

Esteettömyyttä toteutetaan eri sektoreilla niille ominaisin keinoin, mutta on myös sektorit ylittäviä keinoja sen toteuttamiseksi. Syrjinnän kieltä ja mahdollisuuksien luominen ovat sellaisia. Myös julkiset hankinnat muodostavat tällaisen keinon. Keskeinen kysymys on, millaisia kriteerejä hankinnoissa saadaan käyttää.

Euroopan unionin julkisten varojen käyttöön liittyvä lainsäädäntö perustuu tavaroiden ja palveluiden vapaaseen liikkuvuuteen unionin sisällä sekä hankintamenettelyjen avoimuuteen, syrjimättömyyteen ja tasapuolisuuteen. Julkiset hankinnat ovat sellaisia tavara-, palvelu- ja rakennusurakkahankintoja, joita valtio, kunnat ja kuntayhtymät, valtion liikelaitokset sekä muut hankintalainsäädännössä määritellyt hankintayksiköt tekevät oman organisaationsa ulkopuolelta.

Julkiset hankinnat on tehtävä noudattaen kansallisia hankintalakeja ja EU:n hankintadirektiivejä. Pääasiallisena tavoitteena on tehostaa julkisten varojen käyttöä ja myös parantaa eurooppalaisten yritysten kilpailukykyä. Näin pyritään turvaamaan tavaroiden, palveluiden, pääomien sekä työntekijöiden vapaa liikkuvuus. Nämä ovat Euroopan unionin perustamissopimuksessa sovittuja perusvapauksia. (Työ- ja elinkeinoministeriö 2020.)

Suomen julkisia hankintoja koskeva lainsäädäntö on uudistettu. Kokonaisuudistuksen tavoitteena on muun muassa yksinkertaistaa hankintamenettelyjä. Uudistuksessa kehitetään sitä, että esimerkiksi työllisyyteen, terveyteen ja sosiaalisiin näkökohtiin liittyvät tekijät otetaan paremmin hankinnoista huomioon. Uudistuksen taustalla ovat huhtikuussa 2014 annetut EU:n julkisia hankintoja koskevat direktiivit. Direktiivit uudistivat lähes kokonaan hankintoja koskevan EU-sääntelyn. Uudistettu hankintalaki on laki julkisista hankinnoista ja käyttöoikeussopimuksista (30.12.2016/1397). (Työ- ja elinkeinoministeriö 2020.)

Hankinnan kohdetta koskevilla vähimmäisvaatimuksilla voidaan ottaa huomioon vammaisten käyttäjien tarpeet ja muut käyttäjiä koskevat esteettömyys- ja muut vaatimukset. Esteettömyysnäkökohdat korostuvat erityisesti ICT-hankinnoissa, tulkkauspalveluhankinnoissa sekä rakennusurakoissa. Vaatimukset voivat liittyä rakennusurakoissa vammaisten henkilöiden rakennuksiin pääsemiseen, liikennevälineiden kaluston hankinnassa helppoon saavutettavuuteen tai laitteiden hankinnassa helppokäyttöominaisuuksiin. Kun hankinnan kohde on tarkoitettu luonnollisten henkilöiden käyttöön, on hankintalain mukaan hankinnan kohde pääsääntöisesti määriteltävä siten, että otetaan huomioon esteettömyys vammaisille käyttäjille sekä kaikkien käyttäjien vaatimukset täyttävä suunnittelu. (Työ- ja elinkeinoministeriö 2017.)

Hankinnan kohteen kuvauksen tulee olla lainsäädännön mukainen. Helpointa lienee viitata standardeihin. Esteettömyyden kehittämisessä standardeilla on tämänkin vuoksi suuri merkitys.

KEINOJEN KIRJO

Keinot esteettömyyden edistämiseksi ovat eri sektoreilla erilaisia. On myös yhteisiä keinoja: esimerkiksi julkisten hankintojen esteettömyyskriteerejä voidaan soveltaa eri sektoreiden hankinnoissa.

Kun tarkastellaan käytettävissä olevia keinoja kunkin asiakokonaisuuden suhteen, tulisi ottaa huomioon oikeudellisten keinojen koko relevantti kirjo. Tällöin tulee arvioida eurooppalaisen ja kansainvälisen lainsäädännön merkitys,

velvoittavan lainsäädännön rooli, ja joustavampi pehmeä ohjaus, kuten ohjeet, suositukset, oppaat tai standardit. Historiallinen kehitys esteettömyyden edistämiseksi on kulkenut suuntaa vaihdellen käyttäjän tiedosta tutkimukseen, policyyn, lainsäädäntöön ja hallintoon.

Esteettömyyden toteuttaminen edellyttää usein useiden toimijoiden yhteistyötä. Senkin suhteen on useita organisointitapoja. Yhteistyön organisointi mahdollistaa myös monenlaisen asiantuntemuksen mukaan oton. Tällöin myös käyttäjien kokemuksilla on ratkaiseva merkitys, koska esteettömyys mahdollistaa käyttäjien ja eri rooleissa toimivien ihmisten toiminnan yhteisössään.

Tässä kokonaisuudessa tulevat esiin myös sektorihallinnon ongelmat. Asioita on yksinkertaisinta toteuttaa sektorin sisällä. Sektorien väliset kysymykset ovat monimutkaisempia ja sektorien perinne, kulttuuri ja erilaiset hallinnolliset ja oikeudelliset systeemit voivat vaikeuttaa tällaisten yleisten tavoitteiden toteuttamista. Tarvitaan siis ongelmien ratkaisua sektoreita yleisemmällä tasolla. Lainsäädäntö on sellainen ratkaisu, mutta sektoreiden on itse oivallettava ja omaksuttava nämä tavoitteet.

Teknologialla on käyttäjä, palveluilla asiakas. Palvelukin on tavallaan käyttöliittymä asiakkaan ja jonkin systeemin välillä. Systemi voi olla ruokakauppa, pankkipalvelu, liikenne, toimeentulo, ammatti, elinkeino, kulttuuri. Palveluiden muotoon ja tehtävään näissä kokonaisuuksissa olisi aihetta kiinnittää nykyistä enemmän huomiota ja tutkia, kehittää, muotoilla niitä paremmin, varsinkin, jos olemme siirtymässä entistä vahvemmin palveluyhteiskuntaan.

Tämä kokonaisuus muodostuu merkityssysteemien vuorovaikutuksesta. Edmund Husserlin ja Jürgen Habermasin käsittein ilmaistuna elämä maailma kytkeytyy monin tavoin systeemi-maailmoin (Kemppainen 2020). Käyttäjien ja tutkijoiden havainnot muuttuvat kielellisiksi ilmaisuiksi, joihin perustuvat teot ja systeemit muuttavat todellisuutta. Systeemit voivat ja niiden pitää parantaa ihmisten toimintamahdollisuuksia ja elämää eikä vain itseään.

LÄHTEET

- Aluehallintovirasto. *Digi kuuluu kaikille*. Haettu sivulta <https://www.saavutettavuusvaatimukset.fi/>, 29.9.2020.
- Euroopan työturvallisuus- ja työterveysvirasto (2004). *Vammaisen työntekijän terveys ja turvallisuus*. Haettu sivulta <http://osha.europa.eu/fi/publications/factsheets/53>, 23.03.2020.
- Haglund Networks Oy (2009). *Tietotekniikan hyödyntämisen esteettömyys*. Standardisoinnin edistäminen. Loppuraportti. Suomen Standardisointiliitto SFS ry.
- Kemppainen, Erkki (2008). *Kohti esteetöntä yhteiskuntaa. Yhteiskuntapolitiikan normatiiviset keinot esteettömyyden edistämiseksi*. Raportteja 33/2008. Helsinki: Stakes. Haettu sivulta <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201204193817>, 29.9.2020.
- Kemppainen, Erkki, Kemp, John D. & Yamada, Hajime (2009). Policy and Legislation as a Framework of Accessibility. Teoksessa Stephanidis, Constantine (Ed.), *The Universal Access Handbook* (s. 53-1–53-16). Boca Ratan, London, New York: CRC Press, Taylor & Francis Group.
- Kemppainen, Erkki (2011a). *Esteetön yhteiskunta YK:n keinoin. Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista*. Raportti 50/2011. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kemppainen, Erkki (2011b). The legal and policy baseline: 25 years of eAccessibility policies and legislation in Europe. *Technology and Disability*, 23(3), 139–148.
- Kemppainen, Erkki (2020). *Kertomus filosofiasta*. Helsinki: Book on Demand.
- Liikenne- ja viestintäministeriö. *Palvelut*. Haettu sivulta <https://www.lvm.fi/palvelut>, 23.03.2020.
- Liikenne- ja viestintäministeriö (2017). *Liikenteen ja viestinnän palvelut esteettömiksi Toimenpideohjelma 2017–2021*. Liikenne- ja viestintäministeriön julkaisu 8/2017.
- Rehabilitation International. Haettu sivulta <http://www.riglobal.org>, 23.03.2020.
- Sosiaali- ja terveysministeriö. *Lääkinnällinen kuntoutus*. Haettu sivulta <https://stm.fi/laakinnallinen-kuntoutus>, 23.03.2020.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2018). *Oikeus osallisuuteen ja yhdenvertaisuuteen YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimuksen kansallinen toimintaohjelma 2018–2019*. Haettu sivulta <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3908-0>, 23.03.2020.
- Terveyskylä.fi. *Kuntoutumistalo*. Haettu sivulta <https://www.terveyskyla.fi/kuntoutumistalo>, 23.03.2020.
- Työ- ja elinkeinoministeriö. *Julkiset hankinnat ovat säädeltäviä*. Haettu sivulta <https://tem.fi/julkiset-hankinnat>, 23.03.2020.
- Työ- ja elinkeinoministeriö (2017). *Opas sosiaalisesti vastuullisiin hankintoihin*. TEM Oppaat ja muut julkaisut 3/2017.
- United Nations. *Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)*. Haettu sivulta <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>, 23.03.2020.
- Valtiovarainministeriö. *Saavutettavuus*. Haettu sivulta <https://vm.fi/saavutettavuusdirektiivi>, 23.03.2020.
- VANE Vammaisten henkilöiden oikeuksien neuvottelukunta. *YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva yleissopimus ja sen valinnainen pöytäkirja*. Haettu sivulta <https://vane.to/vammaisyleissopimus>, 23.03.2020.
- Ympäristöministeriö. *Rakentamismääräyskokoelma*. Haettu sivulta <https://ym.fi/rakentamismaaraykset>, 29.09.2020.